

РИЗИКОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД

Корольов А. І.

*старший викладач кафедри фізичної підготовки та спорту
Національна академія Національної гвардії України
майдан Захисників України, 3, Харків, Україна
orcid.org/0000-0002-4136-520
Koroly02071991@gmail.com*

Ключові слова: ризик, компетентність, офіцер Національної гвардії України, ризикогенні фактори, функції, структура.

У статті проаналізовано підходи до визначення категорії «компетентність» у загальнонауковій літературі та в професійній діяльності офіцера Національної гвардії України (далі – НГУ) та доведено, що серед дослідників відсутня однотайність думки щодо тлумачення цієї дефініції та її змісту. Визначено, що дослідження підготовки майбутнього офіцера НГУ до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій вимагає обґрунтування теоретико-методологічних засад компетентнісного підходу в освіті, врахування досліджень науковців щодо загальних наукових підходів та аналізу впровадження компетентнісного підходу в діяльності прикордонників, офіцерів органів внутрішніх справ та Збройних сил України. Закцентовано увагу на тому, що компетентність тісно пов'язана із колом повноважень і конкретною професійною діяльністю та являє собою інтегративний характер когнітивної, діяльнісної та емоційної сфер особистості.

Досліджено особливості підготовки та основні функції майбутнього офіцера НГУ до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій. Доведено, що компетентнісний підхід являє собою перехід на новий рівень підготовки офіцерів, здатних якісно, швидко та з найменшими втратами виконати поставлені завдання воєнного часу та заходи повсякденної діяльності. Виокремлено чинники, що впливають на формування компетентності. Визначено, що, незважаючи на наявність досліджень з проблеми впровадження компетентнісного підходу в освіті, це питання саме в процесі формування ризикологічної компетентності у підготовці майбутніх офіцерів НГУ розглядається в науковій літературі обмежено та фрагментарно.

Доведено, що професійна компетентність майбутніх офіцерів перебуває у прямій залежності та визначається: цілями, завданнями і характером військової праці, їх відповідністю соціальним замовленням суспільства і закріпленням у нормативній базі, характеризується великою відповідальністю й обмеженим часом на прийняття рішення. Також у статті розкрито суть ризикологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ, її структуру та функції, а саме: когнітивну, безпеко-орієнтовну, правоохоронну, конструктивно-комунікативну, розвиваючу, прогностичну, аналітико-корекційну.

THE RISK COMPETENCE OF THE FUTURE OFFICER OF THE NATIONAL GUARD OF UKRAINE: ESSENTIAL CHARACTERISTICS AND COMPONENT COMPOSITION

Korolov A. I.

*Senior Lecturer at the Department of Physical Training and Sports
National Academy of the National Guard of Ukraine
Defenders of Ukraine square, 3, Kharkiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4136-5204
Koroly02071991@gmail.com*

Key words: *risk, competence, officer of the National Guard of Ukraine, risk factors, functions, structure.*

The article analyzes the approaches to the definition of the category “competence” in the general scientific literature and in the professional activity of an officer of the National Guard of Ukraine (hereinafter – NGU) and proves that there is no unanimity among researchers regarding the interpretation of this definition and its content. It is determined that the study of training a future officer of the National Guard of Ukraine for professional activities in risky situations requires substantiation of the theoretical and methodological foundations of the competence approach in education, taking into account the research of scientists on general scientific approaches and analysis of the implementation of the competence approach in the activities of border guards, officers of the internal affairs bodies and the Armed Forces of Ukraine. The author emphasizes that competence is closely related to the range of powers and specific professional activities and represents the integrative nature of the cognitive, activity and emotional spheres of the individual.

The peculiarities of training and the main functions of a future NGU officer for professional activity in risky situations are investigated. It is proved that the competence approach is a transition to a new level of training of officers capable of performing wartime tasks and daily activities efficiently, quickly and with the least losses. The factors influencing the formation of competence are highlighted. It is determined that, despite the existence of studies on the problem of implementing a competency-based approach in education, this issue is considered in the scientific literature in the process of forming risk competence in the training of future officers of the National Guard of Ukraine in a limited and fragmentary way.

It is proved that the professional competence of future officers is directly dependent on and determined by: the goals, tasks and nature of military work, their compliance with the social order of society and their consolidation in the regulatory framework, characterized by high responsibility and limited time for decision-making. The article also reveals the essence of the risk competence of a future NGU officer, its structure and functions, namely: cognitive, security-oriented, law enforcement, constructive and communicative, developing, prognostic, analytical and corrective.

Постановка проблеми. Протягом усього історичного шляху розвитку людське суспільство в кожній сфері своєї діяльності стикається із суперечностями людського буття, суспільних відносин, співіснування з природою, у взаємодії з технологічним прогресом та в умовах виникнення військової агресії, що зумовлює появу несприятливих подій – ризиків.

Вимоги до підготовки військових фахівців в Україні нині потребують підготовки особистості не

тільки з розвиненою професійною компетентністю, а й наявними професійно важливими якостями та здібностями, готовністю до визначеного виду діяльності. Тому одним із найважливіших завдань навчання курсантів у вищих закладах військової освіти є формування у них компетентності, що дозволяє ефективно діяти в умовах ризикогенних ситуацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упровадження компетентнісного підходу в освіті

розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці-практики, а саме: Н. Бібік, Ю. Бойчук, О. Пометун, О. Овчарук, О. Локшина, С. Савченко, Дж. Равен, А. Маслоу, Дж. Уайт та ін. Концептуальні аспекти ризикології висвітлено в працях В. Вітлінського, Г. Великоіваненка, О. Шарапова, U. Beck, V. Covello, H. Heim, D. Kahneman та ін. Науковці та соціально-політичні діячі XIX–XX ст. (К. Маркс, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель та ін.) значну увагу приділяли аналізу проблем суспільної ризикології.

Вагомий вклад у дослідження компетентності майбутніх офіцерів НГУ, у тому числі до здійснення професійної діяльності в умовах ризикових ситуацій, зробили І. Афанасьєв, П. Бернстайн, А. Бухун, І. Волков, О. Голованя, В. Євсєєв, І. Євтушенко, І. Радванський, Д. Тробюк, Д. Швець та ін.

Отже, підготовка майбутніх офіцерів НГУ вимагає розв'язання проблеми формування їх ризикологічної компетентності, аналізу структури та функцій з урахуванням загальнонаукових досліджень та підходів.

Мета статті – проаналізувати і систематизувати загальнонаукові та галузеві підходи до тлумачення поняття «ризикологічна компетентність майбутнього офіцера Національної гвардії України», визначити сутнісну характеристику, структурний склад та функції в контексті реалізації професійної діяльності військовослужбовця.

Виклад основного матеріалу. Поглиблене вивчення суті ризикологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ вимагає аналізу компетентнісного підходу в освіті з позиції різних підходів, які існують у науковій літературі. Слід відзначити, що серед дослідників відсутня однаковість думки щодо тлумачення цих дефініцій та їх змісту.

Компетентнісний підхід являє собою перехід на новий рівень підготовки офіцерів – професіоналів військової справи, здатних якісно, швидко та з найменшими втратами виконувати поставлені завдання воєнного часу та заходи повсякденної діяльності. Ми погоджуємося з думкою А. Турчинова, що від правильного розуміння завдань реформування та оптимізації системи вищої військової професійної освіти залежить якою буде українська армія в майбутньому [9, с. 22].

Є декілька підходів до оцінки понять «компетенція» і «компетентність».

Перший підхід характеризується тим, що поняття «компетентність» і «компетенція» визначаються через категорії «здатність», «готовність», «здібність» (І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун та ін.). Так, учені наголошують, що компетентна особистість – це особистість зі сформованими компетенціями. За другого підходу (Н. Бібік, О. Овчарук, Б. Хасан та ін.) ком-

петентність розглядається як оцінна категорія [7]. За третього підходу (С. Бондар, Ю. Бойчук, М. Головань та ін.) поняття «компетентність» є системним інтегрованим утворенням і сукупністю особистісних якостей, які зумовлені досвідом діяльності фахівця в певній соціальній і особистісно значущій сфері [2].

На основі узагальнених поглядів науковців щодо поняття «компетентність» можна дійти висновку про його системне утворення, про інтегративний характер когнітивної, діяльнісної та емоційної сфер особистості, які зумовлені досвідом її діяльності в певній професійній, соціальній і особистісно значущій сфері; компетентність тісно пов'язана із колом повноважень і конкретною професійною діяльністю.

Однак, незважаючи на наявність досліджень з проблеми впровадження компетентнісного підходу в освіті, це питання саме в підготовці майбутніх офіцерів Національної гвардії України розглядається в науковій літературі обмежено та фрагментарно.

Ми погоджуємося з думкою Р. Мішенюка стосовно застосування компетентнісного підходу в підготовці офіцерів, а саме: слід звернути увагу, що для побудови професійної підготовки військових на засадах компетентнісного підходу слід визначити складники професійної компетентності, які з урахуванням вимог до сучасного офіцера необхідно сформувати в процесі професійної підготовки. Модель фахівця, на думку науковця, має враховувати вимоги, що зумовлені державним стандартом, описувати набір знань та умінь, якими повинен володіти фахівець, а також сукупність видів діяльності, для виконання яких він має бути підготовлений [6].

Рухаючись логікою нашого дослідження, розглянемо підходи до визначення компетентності офіцерів різних формувань та підрозділів.

Так, у своєму дослідженні О. Борисюк визначає професійну компетентність офіцера органів внутрішніх справ як «індивідуальну інтегративну характеристику працівника правоохоронних органів, яка відображає готовність та спроможність здійснювати на належному рівні професійну діяльність, застосовуючи увесь спектр необхідних знань, умінь і навичок, мобілізуючи власні здібності та досвід залежно від конкретної професійної ситуації, демонструючи гнучкість і творчість мислення» [3].

Науковець О. Торічний зазначає, що відчутний акцент з боку фахівців у сфері військової педагогіки нині робиться здебільшого на формуванні та розвитку професійно важливих якостей особистості майбутнього офіцера, формуванні професійних умінь щодо проходження військової служби у незвичайних умовах діяльності [8].

Вивчаючи зміст професійної компетентності майбутніх офіцерів, О. Євсюков [4] дійшов висновку, що вона перебуває у прямій залежності та визначається: цілями, завданнями і характером військової праці, їх відповідністю соціальним замовленням суспільства і закріпленням їх у законах, військових статутах і наказах.

Головними критеріями оцінки якості професійної підготовки майбутніх офіцерів НГУ мають стати: вміння професійно діяти в реальних умовах бойової обстановки; готовність до військово-професійної діяльності та активної ролі у повсякденній діяльності свого підрозділу; посилення рівня мотивації під час формування готовності до виконання завдань за призначенням; інтеграція загальних і спеціальних знань професійних компетентностей, а також формування навичок бойового реагування майбутніх офіцерів НГУ тощо [5].

Ми погоджуємося з думкою О. Торічного про те, що професійний розвиток майбутнього офіцера-професіонала ще під час навчання передбачає формування його власних професійних позицій, самостійності та організованості, уміння свідомо планувати свої дії відповідно до внутрішніх цілей та цінностей [8].

Науковець М. Ктіторов професійну компетентність майбутніх офіцерів НГУ розглядає як «якісну характеристику ступеня оволодіння майбутнім офіцером НГУ своєю професійною діяльністю, що передбачає свідоме відношення до такої діяльності, чітке розуміння свого соціального значення, рис характеру тощо в контексті майбутнього фахівця в галузі національної безпеки, а також співвіднесення результатів цієї оцінки з об'єктивними вимогами до конкретної діяльності, регулювання на цій основі свого професійного становлення, зростання, самовдосконалення» [5].

Проаналізуємо підходи і погляди науковців на тлумачення ризикологічної компетентності в різних галузях діяльності.

Реалії завдань, що нині виконуються українськими нацгвардійцями, вимагають врахування пріоритетів у формуванні компетентності майбутнього офіцера й особливо рівень розвитку його ризикологічної компетентності. Аналіз же науково-методичної літератури виявив, що багато питань формування ризикологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ залишилося поза увагою дослідників.

Так, науковець І. Антипенко у своєму дослідженні процесу формування ризикологічних компетентностей у вітчизняних суб'єктів державного управління акцентує увагу на таких складниках, як: прийняття ефективних рішень; лідерство; комунікації та взаємодія; впровадження змін; управління організацією роботи та персоналом; особистісні компетенції [1].

Аналіз таких понять дає підставу позначити найбільш спільні для всіх визначень ознаки ризикологічної компетентності: «особиста здатність», інтегративна якість особистості, «професійно особистісна якість, відображає знання, вміння та навички», «готовність та здатність до вирішення завдань», «знання, вміння та володіння, емоції та почуття переживання небезпеки». Таким чином, поняття «ризикологічна компетентність» переважно належить до діяльній характеристик особистості та включає такі компоненти, як професійні знання, вміння та навички, які характеризують ступінь готовності суб'єкта до відповідної діяльності; особистісні якості, що забезпечують йому здатність відчувати, переживати та усвідомлювати небезпеку і, як наслідок, осмислювати її розміри у вигляді ризику з метою формування та зміцнення безпеки здійснювати професійні дії з ідентифікації, оцінки та запобігання ризику; вирішувати необхідні та задані обставинами професійні завдання, які у ситуації невизначеності становлять реальну загрозу для особистої безпеки працівників через їх небезпеку, новизну, дискомфорт.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури щодо дефініцій термінів «ризик», «компетентність», «професійна компетентність», «професійна компетентність майбутнього офіцера», «ризикологічна компетентність», дослідження повноважень та функцій НГУ, спектра вимог і завдань у контексті професійної діяльності офіцера НГУ дозволяє нам визначити ризикологічну компетентність майбутнього офіцера НГУ як його інтегровану характеристику, що формується в процесі професійної підготовки та відображає рівень сформованості спеціальних знань і вмінь із забезпечення безпеки та подолання ризиків, професійно особистісних якостей, мотивації та ціннісних орієнтацій, здатності до рефлексії, що дають змогу здійснювати професійну діяльність, спрямовану на ідентифікацію, оцінку та запобігання ризикам в умовах виникнення ризикогенних професійних ситуацій й існування потенційних та реальних небезпек. При цьому комплексна за своїм змістом зазначена компетентність може розглядатися не тільки як складник інтегральної професійної компетентності офіцера, але й як соціально-моральна позиція особистості.

Визначення змісту ризикологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ й аналіз наукової літератури з поставленої проблеми дозволяє виділити та розкрити її функції, що відображають різноманітність вирішення офіцером службово-бойових завдань у мирний та військовий час, а саме: когнітивну – пізнання взаємовпливу природної, соціальної та техногенної сфер, ролі людини у збереженні відповідного балансу, здатність до вирішення професійних завдань, що характеризуються

факторами небезпеки, новизни, дискомфорту, невизначеності та становлять загрозу особистості; безпеко-орієнтовну – забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян, участь у здійсненні заходів, пов'язаних з припиненням збройних конфліктів, участь у спеціальних операціях зі знешкодження озброєних злочинців, припиненні діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, участь у припиненні масових заворушень; правоохоронну – участь у відновленні правопорядку у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, участь у підтриманні або відновленні правопорядку в районах виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, участь у виконанні завдань територіальної оборони, участь у припиненні групових протиправних дій осіб, захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; конструктивно-комунікативну – якісне планування, організація та проведення службово-бойових завдань шляхом постановки адекватних цілей виконання діяльності з урахуванням принципів безпеки, варіювання форм, методів і засобів вирішення професійних завдань з мінімізацією потенційних та реальних ризиків, а також здатність налагоджувати конструктивну професійну взаємодію, що сприяють ефективній професійній діяльності на засадах безпеки; розвиваючу – спрямовану на постійний саморозвиток, виховання внутрішніх якостей та стимулювання мотиваційної сфери щодо ідентифікації ризиків та адекватного реагування на них, розвиток ризи-

ко-орієнтовного та критичного мислення (виявляється у критичному відношенні особистості до наявної дійсності, у спрямованості на подолання застарілих стереотипів через безперервне вдосконалення методів та засобів забезпечення безпеки); прогностичну – націлює на прогнозування наслідків прийнятих рішень у нестандартних, небезпечних або критичних ситуаціях для своєчасного реагування на можливі небезпеки; аналітико-корекційну – забезпечує оволодіння знаннями, уміннями й навичками, необхідними для виконання діяльності на засадах безпеки, здатність до оцінки ситуації та прийняття рішень, до аналізу причинно-наслідкових зв'язків; розкривається через здатність до планування й аналізу праці та її результатів; спрямована на розуміння офіцером завдань власної професійної діяльності.

Висновки. Отже, на основі узагальнених поглядів науковців щодо поняття «компетентність» можна дійти висновку про його системне утворення, про інтегративний характер та про тісний зв'язок із колом повноважень і конкретною професійною діяльністю. Однак, незважаючи на наявність досліджень з проблеми впровадження компетентнісного підходу в освіті, це питання саме в дослідженні ризикологічної компетентності майбутнього офіцера НГУ розглядається в науковій літературі обмежено та фрагментарно. Визначено, що ризикологічна компетентність майбутнього офіцера НГУ є невід'ємною складовою частиною його професійної компетентності, а її сформованість – важлива умова успішної діяльності в умовах професійних ризикогенних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипенко І.В. Формування ризикологічних компетентностей у вітчизняних суб'єктів державного управління політичними ризиками у контексті розбудови організаційно-кадрового механізму відповідної діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 37–43.
2. Бойчук Ю.Д. Компетентнісний підхід. Наукові підходи до педагогічних досліджень : монографія / за заг. ред. В.І. Лозової. Харків : Апостроф, 2011. С. 188–216.
3. Борисюк О.М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Психологічна»*. 2014. Вип. 1. С. 67–76.
4. Євсюков О.Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Х., 2006. 172 с.
5. Кітторов М. Організаційно-методичні аспекти формування та розвитку професійних компетентностей майбутніх офіцерів НГУ в умовах воєнного стану. *Наукові записки кафедри педагогіки*, № 51, с. 30–38. 2022. URL: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/21631>.
6. Мішенюк Р.М. Методичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо розвитку професійної компетентності офіцерів управління органами охорони державного кордону. *Військова освіта* : збірник наукових праць. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. № 1 (31). С. 148–154.
7. Овчарук О.В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
8. Торічний О.В. Теоретико-методичні засади формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : дис. ... док-ра пед. наук : 13.00.02. Наці-

ональна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2013. 605 с.

9. Турчинов А.В. Формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх офіцерів Національної гвардії у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2017. 227 с.

REFERENCES

1. Antypenko, I.V. (2021). Formuvannya ryzykolohichnykh kompetentnosti u vitchyznianykh subiektiv derzhavnoho upravlinnia politychnymy ryzykamy u konteksti rozbudovy orhanizatsiino-kadrovoho mekhanizmu vidpovidnoi diialnosti v Ukraini [Formation of Risk Competencies of Domestic Subjects of State Management of Political Risks in the Context of Development of the Organizational and Personnel Mechanism of Relevant Activities in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 7. S. 37–43.
2. Boichuk, Yu.D. (2011). Kompetentnisnyi pidkhid. Naukovi pidkhody do pedahohichnykh doslidzhen [Competence-based approach. Scientific approaches to pedagogical research]: monohrafiia / za zah. red. V.I. Lozovoi. Kharkiv: Apostrof, S. 188–216.
3. Borysiuk, O.M. (2014). Kharakterystyka profesiinoi kompetentnosti ofitseriv OVS [Characteristics of professional competence of IAA officers]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia psykholohichna*. 2014. Vyp. 1. S. 67–76.
4. Ievsiukov, O.F. (2006). Pedahohichni umovy formuvannya profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv u navchalnomu protsesi vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu [Pedagogical Conditions for the Formation of Future Officers' Professional Competence in the Educational Process of a Higher Military Educational Institution]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kharkivskiy nats. ped. un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv, 2006. 172 s.
5. Ktiitorov, M. (2022). Orhanizatsiino-metodychni aspekty formuvannya ta rozvytku profesiinykh kompetentnosti maibutnikh ofitseriv NHU v umovakh voiennoho stanu [Organizational and Methodological Aspects of Formation and Development of Professional Competencies of Future NGU Officers in the Context of Martial Law]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky*, 51, 30–38. Retrieved from: <https://periodicals.karazin.ua/pedagogy/article/view/21631>.
6. Misheniuk, R.M. (2015). Metodychni rekomendatsii naukovo-pedahohichnomu skladu shchodo rozvytku profesiinoi kompetentnosti ofitseriv upravlinnia orhanamy okhorony derzhavnoho kordonu [Methodical recommendations for the scientific and pedagogical staff on the development of professional competence of officers of the state border protection bodies]. *Viiskova osvita: zb. nauk. pr.* Kyiv: NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho, № 1 (31). S. 148–154.
7. Ovcharuk, O.V. (2004). Rozvytok kompetentnisnoho pidkhodu: stratehichni oriientyry mizhnarodnoi spilnoty [Development of the competency-based approach: strategic guidelines of the international community]. *Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitoyi dosvid ta ukrainski perspektyvy*. Kyiv: K.I.S. 112 s.
8. Torichnyi, O.V. (2013). Teoretyko-metodychni zasady formuvannya viiskovo-spetsialnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv-trykordonnykiv u protsesi navchannia [Theoretical and Methodological Bases of Formation of Military Specialized Competence of Future Border Guard Officers in the Training Process]: dys. ... dok-ra ped. nauk: 13.00.02. Natsionalna akademiia Derzhavnoi trykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho. Khmelnytskyi. 605 s.
9. Turchynov, A.V. (2017). Formuvannya zdoroviazberezhuvalnoi kompetentnosti maibutnikh ofitseriv Natsionalnoi hvardii u protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of Health Saving Competence of Future National Guard Officers in the Process of Professional Training]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi natsionalnyi universytet. Khmelnytskyi. S. 22.